

Миралы кызы Анара

**БАТКЕН ОБЛАСТЫНЫН АЙМАГЫНДА КЕЗДЕШКЕН ЧЫЧКАН СЫМАЛ
КЕМИРҮҮЧҮЛӨРДҮН ТОО ЭТЕГИНДЕГИ БИЙИКТИК АЛКАКТАР БОЮНЧА
БӨЛҮНҮШТӨРҮ**

Миралы кызы Анара

**РАЗДЕЛЕНИЕ МЫШЕВИДНЫХ ГРЫЗУНОВ В ПРЕДГОРНЫХ АРЕАЛАХ
БАТКЕНСКОЙ ОБЛАСТИ**

Miraly kyzy Anara

THE SEPARATION OF RODENTS IN THE FOOTHILL AREAS OF BATKEN OBLAST

УДК: 633.698(57 б)

Тоо этегиндеги бийиктик алкакта чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн ичинен доминанттык орунду кызыл куйрук кум чычкан (*Meriones libycus* (Lichtenstein, 1823) (22,4±0,18%;) саны эң көп кездешкен жаныбарлардан болуп эсептелди. Бул чычкандардын ичинен субдоминанттык орунду токой барак куйругу (*Dryomys nitedula pallas*, 1799) жана тамариск кум чычканы (*Meriones tamariscinus pallas*, 1773) (19,8±0,17%; 14,1±0,03%) ээлешти.

Негизги сөздөр: ландшафттар, фауна, доминант, субдоминант, экстрополяция синантроп, антропогендик-селитебдик.

Установлено, что среди мышевидных грызунов в предгорье доминантным видом является краснохвостая песчанка (*Meriones libycus* (Lichtenstein, 1823) (22,4±0,18%;) субдоминантными лесная соня (*Dryomys nitedula pallas*, 1799) и тамарисковая песчанка (*Meriones tamariscinus pallas*, 1773) (19,8±0,17%; 14,1±0,03%)

Ключевые слова: ландшафты, фауна, краснохвостая песчанка, лесная соня, тамарисковая песчанка, доминант, показатель численности.

Found that among small rodents in the foothills of the dominant view is other gerbil (*Meriones libycus* (Lichtenstein, 1823) (22.4 ± 0.18%;) ' forest Dormouse (*Dryomys nitedula pallas*, 1799) and the tamariskovaâ gerbil (*Meriones tamariscinus pallas*, 1773) (19.8 ± 0.17%;14.1 ± 0.03%)

Key words: the landscapes, fauna, Horsfield's Gerbil, forest Dormouse, tamariskovaâ gerbil, dominant, figures.

Бүгүнкү күндө тоо этегиндеги бийиктик алкакта жайгашкан табигый түздүктөр, өрөөндөр, талаалар антропогендик факторлордун таасири астында толук түрдө өзгөрүлгөн ландшафттарга айланган. Башкача айтканда, түштүк Кыргызстандын аймагындагы тоо этегиндеги алкактык ландшафттарда табигый ландшафттар жок десек жаңылышабыз. Мурдагы табигый ландшафттардын ордуна экинчилик өзгөрүлгөн ландшафттар - агроценоздор, айылдар, шаарлар, жолдор, суу сактагычтар, магистралдык жана мелиоративдик каналдар ж.б. пайда болгон (1-таблица). Албетте, бул антропогендик факторлор мурдагы табигый ландшафттардын өзгөрүлүшү менен ал жерде жашаган жаныбарларга, өсүмдүктөргө сандык, сапаттык жактан түздөн-түз таасирин тийгизип жатат. Ошондуктан тоо-этегиндеги өзгөрүлгөн ландшафттардагы жашаган жаныбарлар дүйнөсүн изил-

дөө бүгүнкү күндө эң чоң актуалдуу маселелерден болуп саналат (Б.К. Кулназаров, 2008).

Чычкан сымал кемирүүчүлөр боюнча жүргүзүлгөн биздин көп жылдык изилдөөлөрүбүздүн натыйжасында, тоо этегиндеги өзгөрүлгөн ландшафттарда кездешкен чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн 7 түрү аныкталды (1-таблица). Таблицада көрсөтүлгөндөй чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн ичинен кичи кызыл куйрук кум чычкан, токой барак куйругу, тамариск кум чычканы саны эң көп кездешкен жаныбарлардан болуп эсептелди, башкача айтканда, кармалган чычкандардын ичинде алардын үлүшү тиешелүү түрдө 22,4±0,18%; 19,8±0,17% жана 4,1±0,03% түздү. Бул чычкандардын ичинен кызыл куйрук кум чычкан менен токой барак куйругу доминанттык, ал эми тамариск кум чычканы субдоминанттык абалды ээледі.

1-таблица - Тоо этеги бийиктик алкагында кездешкен чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрдүк курамы

№	Түрлөрү	%
1.	Токой барак куйругу	19,8±0,17
2.	Кызыл куйрук кум чычкан	22,4±0,18
3.	Тамариск кум чычканы	4,1±0,03
4.	Токой чычканы	12,2±0,02
5.	Үй чычканы	11,7±0,15
6.	Түркестан келемиши	10,1±0,01
7.	Боз келемиш	9,8±0,17

Бул изилдөөлөрдүн натыйжасында биринчи жолу, тоо этегиндеги бийиктик алкактардан алынган чычкандардын фауналык структурасы боюнча өзгөчөлүгү мурдагы изилдөөлөргө караганда, бир нече фауналык айырмачылыктарга ээ болгондугу менен далилденди. Мисалы, чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн фаунасынын ичинде кичи кош аяк чычканы менен токой барак куйругун санын жогору экендиги менен далилденди.

Дагы бир өзгөчөлүгү, чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн фаунасынын сандык көрсөткүчтөрү дагы антропогендик факторлордун түздөн-түз таасири астында толук өзгөргөндүгү менен далилденди. Мисалы, теориялык көз караш менен алганда, табигый ландшафттар менен өзгөрүлгөн ландшафттарга салыштырмалуу анализ жасаганда, тоо этегиндеги

мурдагы же байыркы табигый ландшафттарда токой чычканы басымдуулук кылган. Бирок, биздин изилдөөлөрүбүздүн натыйжасы көрсөтүп жаткандай Баткен областын тоо этегиндеги, өзгөрүлгөн же экинчилик ландшафттарда синантроптук чычкандар (кызыл куйрук кум чычканы менен токой барак куйругун) сандык жактан башка чычкандарга караганда, дээрлик басымдуулук кылат. Эгерде бул маалыматтарды башка жаныбарларга экстраполяция кылса, анда антропогендик фактордун натыйжасында, Баткен областын тоо этегиндеги алкактык ландшафттардагы жаныбарлар дүйнөсү сандык, сапаттык жана популяциялык-структуралык жактан толук өзгөрүлүүгө дуушар болот деген жыйынтык чыгарууга болот.

Биз, тоо этегинде орун алган өзгөрүлгөн ландшафттарды 7 типке бөлүп карадык (1-таблица). Бул 7 типке кирген ландшафттардагы чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрдүк курамы ар түрдүү болуп чыкты. Негизинен, бул ландшафттардагы чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрлөрүнүн көп же аз кездешиши, ал ландшафттардын экологиялык шарттарына, тамактык ресурстун жетиштүүлүгү же жетишпестиги, тынчсыздандыруу фактору, жырткыч жаныбарлардын (жырткыч канаттуулар, сүт эмүүчүлөрдүн) көптүгү же аздыгы же болбосо, ландшафттардын туруктуулугу (кээде кээ бир агроландшафттар, жерлер трактор менен айдалат, казылат ж.б. иш-аракеттер, суу каптоо ж.б. факторлор) менен

2-таблица - Чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрлөрүнүн тоо этегинде бийиктик алкактагы ландшафттар боюнча бөлүштүрүлүшү

№	Ландшафттар	№	Чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрлөрү	%
1	Агроценоздор	1.	Боз келемиш	15,1±0,56
		2.	Үй чычканы	
		3.	Түркестан келемиши	
		4.	Кызыл куйрук кум чычканы	
2	Антропогендик селитебдик ландшафттар	1.	Токой барак куйругу	26,4±0,69
		2.	Үй чычканы	
		3.	Түркестан келемиши	
		4.	Боз келемиш	
3	Жасалма жээк экотондору	1.	Үй чычканы	13,4±0,53
		2.	Түркестан келемиши	
		3.	Боз келемиш	
		4.	Тамарсик кум чычканы	
4	Табигый жээк экотондору	1.	Токой барак куйругу	22,6±0,50
		2.	Үй чычканы	
		3.	Түркестан келемиши	
		4.	Боз келемиш	
		5.	Токой чычканы	

5	Урбанизацияланган маданий ландшафттар	1.	Токой барак куйругу	3,25±0,28
		2.	Үй чычканы	
		3.	Түркестан келемиши	
		4.	Боз келемиш	
6	Маданий момо дарак ландшафттар	1.	Кызыл куйрук кум чычканы	1,30±1,30
		2.	Түркестан келемиши	
7	Өзгөрүлгөн адыр талаалар	1.	Кызыл куйрук кум чычкан	17,9±0,70
		2.	Тамарсик кум чычканы	

түздөн-түз байланышкан болот. Изилдөө мезгилинде тоо этегиндеги ландшафттардын ичинен чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн жашоосу үчүн эң ыңгайлуу болуп, бул – жарым өзгөрүлгөн табигый жээк экотондору (Сох, Кишемиш дарыялары) жана жасалма жээк экотондору (магистралдар жана мелиоративдик каналдардын жээктери жана урбанизацияланган маданий ландшафттар, агроценоздор) экендиги далилденди.

Эгерде, чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрлөрүнүн санын анализдеп көрсөк, ушул ландшафттарда чычкандардын 4-5 түрлөрү жашашат. Мисалы, чычкандардын түрлөрүнүн эң көп саны (5 түр) жарым өзгөрүлгөн табигый жээк экотондордо белгиленген (2-таблица). Ал эми калган өзгөрүлгөн ландшафттарда агроценоздордо, жасалма жээк экотондордо, урбанизацияланган маданий ландшафттарда чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн 4 төн түрү жашайт, калган ландшафттарда чычкандардын түрү 3 төн ашык эмес.

Ал эми сандык жактан караганда, биз жогоруда айткандай, табигый жээк экотондордо тоо этегиндеги чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн жалпы саны 22,6±0,50% түзөт. Ал эми, антропогендик-селитебдик ландшафттарда чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн көп түрдүүлүгү аз болгону менен, ал жерде жашаган чычкандардын жалпы сандык көрсөткүчү башка өзгөрүлгөн ландшафттарга караганда бир кыйла жогору (26,4±0,69%). чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн калыптанышы, байыркы табигый ландшафттардан жашаган чычкандардын фаунасынан түзүлгөн.

Адабияттар

1. Атабеков, У.А. Грызуны (Rodentia) Падыша-Атинского государственного заповедника [Текст] / У.А.Атабеков // Исследования живой природы Кыргызстана: сб.ст. / Биол.- почв. ин-та Нац. АН Кырг. Респ.– Бишкек, 2011.– Вып.1.- С. 38-41.
2. Атабеков, У.А. Боз келемиштин (*Rattus norvegicus*) Түштүк Кыргызстандын аймагындагы таралышы жана сандык көрсөткүч Пад [Текст] / У.А.Атабеков // Исследования живой природы Кыргызстана: сб. ст. / Биол.- почв. ин-та Нац. АН Кирг. Респ.– Бишкек, 2012.- С.49-52.
3. Бейшебаев К.К. Туркестанская крыса: (Экология, вредная деятельность) [Текст]: автореф. дис. канд. биол. наук /К.К. Бейшебаев.- Фрунзе, 1961.- 19 с.

4. Бейшебаев, К.К. О размножении Туркестанской крысы [Текст] / К.К.Бейшебаев // Изв. АН КиргССР. Сер. биол. наук.- 1962.- Т.4, вып.1.- С. 27-39.
5. Дементьев, Д.П. Список млекопитающих (Mammalia) Киргизской ССР [Текст]
6. Кулназаров Б.К. Мелкие млекопитающие преобразованных ландшафтов южного Кыргызстана. //Сб. статей Биолого-почвенного института НАН КР /Исследования живой природы Кыргызстана. - Бишкек, 2000.- Вып.3.- С.109-114.
7. Кулназаров Б.К. Мелкие млекопитающие окрестностей г. Ош //Тр. Межд. конф.по проблемам экологии и природопользовании горных территорий. – Жалал-Абад, 1995.- С.33-36.

Рецензент: д.биол.н., профессор Турдукулов Э.Т.
